



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת נח, תשס"ז
מספר 675

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

המשמעות המוסרית של צלם אלוקים

כבר בפרק הראשון של ספר בראשית הוזכרה העובדה האנתרופולוגית החשובה שהאדם נברא בצלם אלוקים, אבל יש אזכור נוסף לכך בפרשתנו (ט:ו), ויש לו חשיבות עליונה.

בפרק הראשון כתוב: "ויאמר א-להים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (א:כו); "ויברא א-להים את האדם בצלמו בצלם א-להים ברא אתו, זכר ונקבה ברא אתם" (א:כו). לא נכתב בתורה מהו אותו מכלול תכונות הקרוי "צלם אלוקים". אולי מהברכה שנותן להם אלוקים בפסוק שבא מיד לאחר מכן - "ומלאו את הארץ וכבשׁוּהָ ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ" (א:כח) - ניתן להבין שצלם אלוקים שבאדם קשור באותן תכונות המאפשרות לו לשלוט על הטבע ועל כל בעלי החיים האחרים. בהקשר זה צריך לבדוק אילו תכונות יש באדם שמייחדות אותו לעומת שאר בעלי החיים. מן המילה "דמות" נראה שמדובר בתכונות מסוימות באדם שבהן הוא יכול להיחשב כדומה לאלוקים במובן מסוים.¹

תיאור בריאת האדם בפרק השני מלמד עוד על ייחודיותו של האדם בבריאה, למרות שהמונחים "צלם" ו"דמות" אינם נזכרים בו: "וייצר ה' א-להים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה" (ב:ז). מסתבר שבבריאת האדם אלוקים שיתף, כביכול, אלמנטים מן הארץ שכבר נבראו קודם לכן ("נעשה אדם"); הארץ תרמה את הגוף (חומר) ואלוקים נתן בו את הנשמה (רוח). ומכיוון ש"מאן דנפח מן דליא כנפח" (מי שנפח נשמה, ממנו נפח), יכולים להסיק שיש בכל אדם "חלק" כביכול מאלוקים עצמו. השאלה בעינה עומדת: על אילו תכונות שישנן באדם ניתן לומר שהן משקפות "צלם אלוקים"?

בהתאם לרמזים והאימפליקציות של הפסוקים הללו, רוב המפרשים מסיקים שצלם אלוקים באדם הוא הכוח "להבין ולהשכיל" (רש"י), "עצם שכלי" (ספורנו), "בחכמה ובדעת" (רמב"ן), "השגה שכלית שבאמצעותה רם האדם ומתנשא על כל חיי" (רמב"ם), ויש המוסיפים את כוח הבחירה החופשית (ספורנו) ואת "כישרון המעשה" (רמב"ן).

נראה לי שכדי לנסות לעמוד על המשמעות של "צלם אלוקים" באדם, צריך להבין את המטרה הסופית של האדם בעולם. בניסוח תמציתי ניתן אולי לומר שהמטרה היא ליצור לעצמו אישיות מוסרית (עיינין מיכה ו:ח, ירמ' ט:כב).² ניתוח פילוסופי של המושגים "שיפוט מוסרי" ו"אחריות מוסרית" מגלה שכדי שישות כלשהי תיחשב לבעלת אחריות, צריך שיהיו בה שכל ודעת, כוח הדיבור, הכרה עצמית, מידע מוסרי ובחירה חופשית.³ לפי כל בדיקה אמפירית תכונות אלו נמצאות רק בבני אדם ולפי התיאור בתורה הן תכונות השייכות לאלוקים עצמו. אפשר אפוא לומר שאלו הן התכונות שנכללו ב"צלם אלוקים", והן הוטבעו באדם מתוך כוונה לצייד אותו בכלים הדרושים לו כדי להיות סוכן מוסרי. על רקע זה ניתן אולי להבין את המאמר המפורסם (אם כי הלא-כל-כך-מובן) של רבי עקיבא (אבות ג, יד):

חביב אדם שנברא בצלם, חָבֵה יתירה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר: 'כי בצלם א-להים עשה את האדם'.

קצת קשה. למה בחר רבי עקיבא לצטט פסוק מפרשתנו (ט:ו), כשהפסוק המקורי והמתאים ביותר הוא בפרק א' ועוד, אם רבי עקיבא התכוון לא רק לישראל אלא לכל האנושות כולה ("חביב אדם"), האם יכולים לצפות שכל העולם יקראו את התורה ומתוך זה ל"דעת" שהם נבראו בצלם אלוקים?

¹ השווה לבראשית ה:ג "ויחי אדם ... ויולד בדמותו כצלמו".

² שרק על ידי זה יכול האדם להידבק באלוקים. עיינין מהר"ל "תפארת ישראל", פרק ט. וכן ראה:

Shubert Spero, "Morality, Halacha and the Jewish Tradition", N.Y. 1983, pp. 56-63.

³ עיינין במסכת בבא פ"ח, מ"ד, בנוגע לחרש, שוטה וקטן.

הפסוק המלא בפרשת נח הוא: "שפך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם א-להים עשה את האדם". לפי חז"ל, מדובר בפסוק על איסור שפיכות דמים, שהוא אחד משבע מצוות שנצטוו בהם בני נח.⁴ אבל ניסוח הדברים אינו דומה לשאר מצוות 'לא תעשה' שנצטוו בהן בני ישראל. לעומת הניסוח במקובל של 'לא תעשה' באיסור של "אבר מן החי" - "אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו" (ט:ד וראה רש"י שם), הרי איסור שפיכות דמים נראה יותר כהערה בתוך הדרכות שונות שהכותרת שלהן היא "ברכה" מאלוקים לשרידי המבול: "ויברך א-להים את נח ואת בניו ויאמר להם" (ט:א). איסור שפיכות דמים לא נכתב כציווי ישיר לבני אדם אלא כתגובת אלוהים לאפשרות שאדם ישפוך את דמי אחיו. במקרה כזה אלוהים ידרוש (אדרש, אדרשנו) את נפש האדם; דמו יישפך.

הניסוח הזה מבטא, יותר מכל דבר אחר, את הדרישה, התביעה והצפייה של אלוהים למשפט וצדק מן האדם, וזהו הקשר עם הסיפא של הפסוק: "כי בצלם א-להים עשה את האדם". לא זו בלבד שצלם אלוהים באדם עושה אותו לישות יקרה ונעלה, אלא שהוא מעניק לו דווקא את אותן תכונות המאפשרות לו לחוש את הדרישה והתביעה האלוהית לצדק, משפט ויושר, וגם להיות בעל בחירה חופשית המטילה עליו אחריות למעשיו, או, במילים אחרות: בעל חוש מוסרי. לכן כשרבי עקיבא מחפש מקור המלמד שנודע לכל אדם שהוא נברא בצלם אלוהים, הוא בוחר דווקא בפסוק של פרשת נח, משום שרק פסוק זה מקשר את צלם אלוהים עם עניין מוסרי.

לסיכום: כשאדם תוהה על מקורו של החוש המוסרי בתוכו, רגישותו לערכי מוסר, עליו לדעת כי מאת ה' הייתה זאת! מתוך כך יכיר ב"חובה יתרה" מצד אלוהים שברא אותנו בצלמו והודיע לנו על כך, כדי שנוכל לשאוף להידמות אליו - "מה המקום נקרא רחום וחנון אף אתה הוי רחום וחנון" (ספרי דב' יא:כב).

ד"ר שמעון אליעזר הלוי (שוברט) ספירו
לימודי יסוד ביהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁴ על כל שבע מצוות בני נח ניתן לומר שהן בתחום המוסר הטבעי של האדם, כפי שאומר מאיר שמחה הכהן מדווינסק ב"משך חכמה על התורה", בפרשת נצבים: "השי"ת הכין בשכל הפשוט הישר מושכל ראשון, כמו 'הכול יותר גדול מהחלק' כן ימצא האדם בצורת נפשו חקוק בלבו בלא לימוד 'שבע מצוות בני נח', שלאדם נפשו הוא ספר לדעת ממנו השבע מצוות בני נח".